

N. X. XOYPMOYZIAΔΗ

NESTOROS EYΠOTON POTHPION

[ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ]

Θα διακινδυνέψω μερικές σκέψεις για το λεγόμενο—μάλλον: το αμφιλεγόμενο—«ποτήρι του Νέστορα», μιαν από τις συναρπαστικότερες αρχαιολογικές ανακαλύψεις της τελευταίας εικοσιπενταετίας. Μολονότι τα τελευταία χρόνια η σχετική βιβλιογραφία φαίνεται να έχει πει, για τα περισσότερα προβλήματα, τον αποφασιστικό λόγο,¹ το θέμα δικαιολογεί κάποιαν επιμονή, έστω και μόνο επειδή αυτός ο ταπεινός σκύφος των Πιθηκουσσών φιλοξενεί το αρχαιότερο, κατά την άποψη των εγκυρότερων μελετητών, γραπτό δείγμα ελληνικού λόγου, μετά την εισαγωγή του φοινικικού αλφαβήτου—και μάλιστα έντεχνου λόγου, αφού το κείμενο περιέχει δύο σχεδόν άψογους δακτυλικούς εξαμέτρους. Φυσικά, πολλά περιθώρια πρωτοτυπίας δεν περισσεύουν, έπειδή, έξω από κάτι χρονίζουσες προκαταλήψεις, που μάλλον δέν επιδέχονται πια θεραπεία, τα μόνα κενά που εξακολουθούν να υπάρχουν είναι μια κάπως προσεχτικότερη διερεύνηση της γλωσσικής διατύπωσης αυτού του ευρήματος, καθώς και κάποια απόπειρα ένταξής-του στις γενετικές φάσεις του επιγράμματος² ως γραμματειακού είδους. Και τα δύο αυτά desiderata είναι ενμέρει ευεξήγητα, κυρίως επειδή αυτό το πρώτο δείγμα «γραφής» εμφανίζεται τόσο

1. Μπορώ, νομίζω, εδώ να ομολογήσω ένα προσωπικό-μου παράπονο: ένα πολύ πειστικό, τουλάχιστο κατά το πρώτο-του μέρος, άρθρο του P. A. Hansen «*Pithecusan humour: The interpretation of Nestor's cup reconsidered*», *Glotta* 54 (1976), 25-43, με πρόλαβε στο τελικό στάδιο επεξεργασίας ενός δικού-μου, χρηστευόντάς-μου περίπου το μισό, που πραγματευόταν κυρίως το πρόβλημα της συμπλήρωσης και της ερμηνείας του στ. 1 της επιγραφής. Οι απόψεις που διατύπωνα σ' εκείνο το μέρος συμπίπτουν απόλυτα σχεδόν, ακόμη και στην επιμέρους επιχειρηματολογία που τις στήριζε, με τις απόψεις του Hansen, ο οποίος είχε τη δυνατότητα να τις τεκμηριώσει και με όλα τα αρχαιολογικά δεδομένα της τελικής (αλλά αδημοσίευτης ακόμη) έκθεσης για τις ανασκαφές της νεκρόπολης των Πιθηκουσσών. Ο Hansen συμπληρώνει (σ. 25, σημ. 1) το βιβλιογραφικό σημείωμα του επίσης σημαντικού άρθρου των K. Rüter - K. Matthiessen, «*Zum Nestorbecher von Pithekussae*», *ZPE* 2 (1968), 231-255, το οποίο αποτελεί, κατά τη γνώμη-μου, τη νηφαλιότερη και εξαντλητικότερη διερεύνηση του θέματος, μολονότι διαφωνώ ριζικά με τη λύση που προτείνεται στα επίμαχα προβλήματα του στ. 1 της επιγραφής.

2. Ο προβληματισμός πάνω σ' αυτό το θέμα επιβάλλει έναν επιμερισμό περίπου χρονολογικής μορφής. Σε μια πρώτη φάση οι ερωτήσεις επικεντρώνονται στη γένεση του «μνημειακού» λεγόμενου επιγράμματος, που εκπροσωπείται, ήδη από την αρχαϊκή εποχή, σχεδόν αποκλειστικά από δύο κατηγορίες, το επιτύμβιο και το ανθηματικό. Μολονότι και σ'

απομονωμένο από οποιαδήποτε συμφραζόμενα, ώστε είναι δύσκολο να φωτιστεί από ανάλογα φαινόμενα, που να αποτελούν προηγούμενα ή συνέχειά του. Σ' αυτό ακριβώς το κενό οφείλεται και μια εντύπωση πρωιμότητας που προκαλούν ορισμένες ενδείξεις σχετικά με τις πιθανές συνθήκες σύνθεσης και λειτουργίας αυτού του κειμένου. Φαίνεται ξαφνικά τουλάχιστον ύποπτο—αν, φυσικά, αποκλειστεί η λύση της σύμπτωσης—ότι, για να ξανασυναντήσουμε έναν αντίστοιχο συνδυασμό συνθηκών, πρέπει να κατεβούμε χρονολογικά πολύ κάτω, σχεδόν στα ελληνιστικά χρόνια. Ίσως όμως γι' αυτόν ακριβώς το λόγο μια ανίχνευση αξίζει τον κόπο.

Παραθέτω το κείμενο της επιγραφής με τις βέβαιες πια συμπληρώσεις:³

ΝΕΣΤΟΡΟΣ: Ε[ΙΜ]Ι: ΕΥΗΘ[ΤΟΝ]: ΠΟΤΕΡΙΟΝ

ΗΟΣ Δ' ΑΝ ΤΟΔΕ ΠΙΕΣΙ: ΠΟΤΕΡΙ[]: ΑΥΤΙΚΑ ΚΕΝΟΝ
ΗΙΜΕΡΟΣ ΗΑΙΡΕΣΕΙ: ΚΑΛΑΙΣΤΕΦΑΝΟ: ΑΦΡΟΔΙΤΕΣ

Σχετικά με τις ατέρμονες συζητήσεις για την επίμαχη συμπλήρωση ενός καιρίου κενού στο στ. 1, δεν έχω να προσθέσω, τώρα που πιστεύω ότι το θέμα έχει οριστικά κλείσει, παρά μόνο ένα μικρό σχόλιο για τη μετρική ψύχωση που καθόρισε ανασταλτικά την επιχειρηματολογία πολλών ερευνητών. Θεωρήθηκε από την πρώτη αρχή αυτονόητο ότι η ποιότητα των δύο δακτυλικών εξαμέ-

αυτή την περίοδο εντοπίζονται κείμενα τόσο υψηλής ποιότητας, ώστε η μεταφορά-τους από το μνημείο σε μιά συλλογή ή σε ένα παράθεμα να μην τα αποδυναμώνει ως δείγματα έντεχνου λόγου, εντούτοις μόνο στα ελληνιστικά χρόνια ταυτίζουμε τη φάση του «λογότεχνικού» λεγόμενου επιγράμματος, που συνιστά ένα αυτόνομο ποιητικό είδος, μορφικά απόλυτα ταυτόσημο με το μνημειακό αλλά θεματικά διευρυμένο και, φυσικά, σχεδόν εντελώς χειραφετημένο από το μνημείο. Τόσο οι συνθήκες που καθόρισαν τη λειτουργία της πρώτης φάσης όσο και η διαδικασία της ποιητικής συνάξεσης που οδήγησε στη δεύτερη θέτουν αναπάντητα ερωτήματα, και, ως ένα σημείο, ισχύει ακόμη και σήμερα αυτό που έγραψε πριν από χρόνια ο J. Geffcken, «Studien zum griechischen Epigramm», *Das Epigramm*, εκδ. G. Pfohl, Darmstadt 1969, 21: «Ακόμη δεν έχει γραφτεί η ιστορία του επιγράμματος». Έτσι, και σήμερα ακόμη καταφεύγουμε γι' αυτά τα βασικά προβλήματα σε γενικά βοηθήματα, όπως λ.χ. το άρθρο του R. Reitzenstein στη *RE* CVI, 1, 71-111 (όπου έχουν σημαντικά μετατοπιστεί οι ακραίες θέσεις του συγγραφέα, όπως είχαν εκτεθεί στο καθοριστικό για τη μελέτη του όλου θέματος βιβλίο του *Epigramm und Skolion*, Gies- sen 1893), ή τη συμπαθητική εισαγωγή του H. Beckby στην έκδοση της *Παλατικής Ανθολογίας* της σειράς *Tusculum Bucherei*, 1, έκδ. Μόναχο 1957. Ενδιαφέρουσες για την πρώτη φάση του προβλήματος είναι δύο ακόμη εργασίες: A. E. Raubitschek, «Das Denkmal-Epigramm», *Entretiens* 14 (1967), 1-26 (σζήτ. 27-36), και Br. Gentili, «Epigramma ed Elegia», *ό.π.*, 39-81 (σζήτ. 82-90).

3. Για τις συμπληρώσεις της επιγραφής, ιδιαίτερα στο στ. 1, βλ. την αποφασιστική συζήτηση στο άρθρο του Hansen, 28κκ. Κάποιες επιφυλάξεις που έχω για τη συμπλήρωση ενός κενού στο στ. 2 τις συζητώ πιο κάτω.

τρων, που αποτελούν τη συνέχεια του κειμένου, επιβάλλει να εντοπιστεί μια αναγνωρίσιμη, και ποιοτικά αντίστοιχη, μετρική φυσιογνωμία και στο στ. 1, παρά την αισθητή διαφοροποίησή-του (από άποψη επιγραφικής σήμανσης, συντακτικής δομής, νοήματος και διάθεσης) από τους υπόλοιπους δύο. Όλες οι απόπειρες λύσης, που κάποτε έφτασαν στην εκζήτηση (μερικοί επέμεναν ότι έπρεπε οπωσδήποτε να συνδυαστεί μετρικά το ληκύθιο του εὐποτον ποτήριον με τον, κατά τα φαινόμενα, δακτυλικό ρυθμό του Νέστορος!) έχουν τώρα διαγραφεί, αφού αποδείχτηκε, με εξαντλητική τεκμηρίωση και αδιάσειστη επιχειρηματολογία,⁴ ότι αποκλείεται, τουλάχιστο για την περίοδο που μας ενδιαφέρει, ο συνδυασμός δακτυλικών εξαμέτρων με κάποιο από τα μέτρα που υποτίθεται ότι λανθάνουν στην πρώτη γραμμή του κειμένου (και μάλιστα με το μικρότερο στίχο να προηγείται), και, επομένως, πρέπει, και σ' αυτή την περίπτωση, όπως σε πολλές άλλες, να υποθέσουμε ότι ο ρυθμός είναι μάλλον αποτέλεσμα σύμπτωσης παρά καρπός συνειδητής προσπάθειας. Και αντί να αναζητούμε τη σύνθεση πολύπλοκων μετρικών σχηματισμών, ελάχιστα πιθανών για ένα τόσο πρώιμο κείμενο, ή να εντοπίζουμε προσωδικά λάθη σε έναν τόσο επιδέξιο στιχουργό, όπως φαίνεται να ήταν ο συνθέτης της επιγραφής,⁵ είναι οπωσδήποτε λογικότερο, έστω θυσιάζοντας κάτι από την ποιητική-της αρτιότητα, να αναγνωρίσουμε ένα φαινόμενο όχι σπάνιο σε ανάλογα κείμενα, και όχι μόνο της αρχαϊκής περιόδου: τη συγκρότηση του κειμένου από δύο μέρη, ένα έμμετρο και ένα πεζό, κάποτε διαφοροποιημένα μεταξύ-τους από άποψη σύνταξης, νοήματος και λειτουργίας. Κατά περίπτωση το πεζό μπορεί να προηγείται ή να έπεται· συχνά αποτελεί μια περίπου αυτοτελή ενότητα.⁶ Αυτή η μέθοδος γραφής έχει προκαλέσει στην επιγραφή-μας μια σειρά συμφυρμών, που θα σχολιάσω πιο κάτω.

4. Βλ. Hansen, ό.π., ιδιότερον σσ. 35κκ. Οι Rüter - Matthiessen, ό.π., 241, απλώς παρατηρούν: «δεν μπορεί εκ των προτέρων να αποκλειστεί το ενδεχόμενο ότι η πρώτη γραμμή της επιγραφής δεν είναι στίχος αλλά πρόζα». Τη θέση αυτή προωθεί, με βάση τη διαφοροποίηση της «στίξης» ανάμεσα στην πρώτη γραμμή και τους δύο εξαμέτρους, ο K. Alpers, «Eine Beobachtung zum Nestorbecher von Pithekussai», *Glotta* 67 (1969), 170-4, τον οποίο προσπαθεί να αποκρούσει με πολύ σαρκασμό αλλά ελάχιστη επιχειρηματολογία ο M. L. West, «Bemerkungen zu Versinschriften», *ZPE* 6 (1970), 172.

5. Τις στιχουργικές ικανότητες του συνθέτη σχολίασαν πολλοί. Ενδεικτικά μόνο παραθέτω ορισμένες γνώμες: D. L. Page, «Greek verses from the eighth century B. C.», *CR* 6 (1956), 97: «μεγάλη δεξιότητα στην κατασκευή κομψών στίχων»· W. Schadewaldt, *Von Homers Welt und Werk*, Στουτγάρδη 1959, 416: «δείγμα άριστης τεχνικής»· Hansen, ό.π., 36: «καθόλου ασήμαντος ποιητής».

6. Μερικά δείγματα μόνο από τη συλλογή του P. Friedländer, *Epigrammata*, Univ. of California Press 1948, η οποία περιέχει κείμενα ως τις αρχές του 5. αιώνα π.Χ.

A. Το πεζό προηγείται:

Εξάλλου, η μόνη εύλογη και απόλυτα τεκμηριωμένη συμπλήρωση του στ. 1 με το ρήμα εἰμι στο κενό δίνει στο κείμενο κτητορικό χαρακτήρα, ενισχύοντας με ένα ακόμη δείγμα τη σκέψη ότι η δήλωση κτήσης με πρωτοπρόσωπο το συνδετικό αποτελεί τυπική εκφραστική formula. Φαίνεται μάλιστα ότι μια από τις βασικότερες χρήσεις της γραφής ήταν για να δηλωθεί μια κτητορική σχέση ανάμεσα σε ένα αντικείμενο και ένα πρόσωπο. Πρέπει εδώ να σημειώσω ότι χρησιμοποιώ τον όρο «κτητορικός» με την ευρύτερη δυνατή σημασία-του, για να συμπεριλάβω, πέρα από τις σχέσεις πραγματικής ιδιοκτησίας, κάπως μεταφορικότερες σχέσεις, όπως λ.χ. ανάμεσα σε έναν τάφο και το νεκρό-του ή ανάμεσα σε ένα ανάθημα και κάποια θεότητα. Η συμπλήρωση του σχετικού ρήματος επιβάλλεται από πλήθος ακριβή παράλληλα, όπως η επιγραφή ενός αρχαϊκού σκύφου από την αθηναϊκή αγορά: ΘΑΡΙΟ ΕΙΜΙ ΠΟΤΕΡΙΟΝ. Πάνω στο σκύφο των Ήθηκουσσών θα μπορούσαμε να έχουμε απλά: ΝΕΣΤΟΡΟΣ ΕΙΜΙ ΠΟΤΕΡΙΟΝ, οπότε η μετρική-μας ψύχωση θα ήταν ικανοποιημένη με ένα δακτυλικό προανάκρουσμα. Είναι όμως ολοφάνερο ότι ο συνθέτης του κειμένου, στην προσπάθειά-του να διευρύνει, για λόγους όχι άσχετους από τη συνέχεια της επιγραφής-του, μια καθαρά κτητορική formula με ένα πρόσθεμα από διαφορετική, νοηματική και μετρική, περιοχή, δημιούργησε ασυνείδητα ένα συμφυρμό μέτρων. Ακριβώς επειδή ήξερε να γράφει σωστούς στίχους, πιστεύω ότι κράτησε για τους δύο εξαμέτρους-του το σημαντικότερο που ήθελε να πει. Επομένως, το ποιητικό προανάκρουσμα των δύο αυτών στίχων το βρίσκουμε λιγότερο στο, συμπτωματικό, δακτυλικό ρυθμό του ΝΕΣΤΟΡΟΣ ΕΙΜΙ και πολύ περισσότερο στη σκόπιμη παρεμβολή του «ποιητικού» επιθέτου ΕΥΠΟΤΟΝ.⁷

αρ. 13.

Ἀρχεμος ἐποίησεν ὁ Χῖος.

Ἰφιδίκη μ' ἀνέθηκεν Ἀθηναία πολιούχω

(6 αι.).

αρ. 71.

[Ἀριστίων Ἡἄριος [μ' ἐποίησεν].

Σῆμα πατρὸς Κλείβουλος ἀποφθιμένω Ξενοφάντω

θῆκε τόδ' ἀντ' ἀρετῆς ἡδὲ σαιοφροσύνης.

(6. αι.).

B. Το πεζό έπεται:

αρ. 63.

[Εὐάνδρῳ] τόδε σ[ῆ]μα μήτηρ ἐπέθηκε θανόντι

Φανοκρίτῃ παιδὶ χαριζομένῃ.

(6. αι.).

Σ' αυτό ειδικά το παράδειγμα ας σημειωθεί το άρτιο ημιπές που δημιουργείται, προφανώς από χρήση τυπικού στοιχείου, στο β' μέρος του στ. 2.

αρ. 103.

Ἀριστις με ἀνέθηκε Δι[ι] Κρονίωνι Γάνακτι

παγκράτιον νικῶν τετράκις ἐν Νεμέᾳ

Φεῖδωνος Φίδος τοῦ Κλεωναίου.

(6. αι.).

7. Συμφωνώ απόλυτα με την παρατήρηση του Hansen, ό.π., 40, ότι «η προσθήκη της λ. εὐποτος δανείζει μια ποιητική απόχρωση στην απλή κτητορική δήλωση», μολονότι, όπως θα φανεί και στη συνέχεια όπου σχολιάζω γλωσσικά το κείμενο, δεν αποδίδω την ίδια μ' εκείνον λειτουργία στο επίθετο.

Πριν εξετάσω τα προβλήματα και τις συνέπειες της παρουσίας του κύριου ονόματος στο στ. 1, προχωρώ σε μια, κυρίως γλωσσική, διερεύνηση του κειμένου, υπογραμμίζοντας στοιχεία που είτε έχουν ολότελα παραβλεφθεί είτε έχουν μείνει αναξιοποίητα. Πρέπει προκαταβολικά να παρατηρήσω ότι, ενώ το κείμενο, οπωσδήποτε και αν συμπληρωθεί το προβληματικό κενό στο στ. 1 και ένα μικρότερο στο στ. 2, δεν παρουσιάζει δυσκολίες κατανόησης, μια ουσιαστικότερη προσέγγιση των γλωσσικών δεδομένων αφήνει κάποιες απορίες.

Φυσικά, οι συσχετισμοί με το έπος είναι αναπόφευκτοι, έστω και μόνο επειδή τα ομηρικά κείμενα έχουν τη μικρότερη (αν έχουν κάποια) χρονική απόσταση από την επιγραφή, που τοποθετείται οπωσδήποτε πριν από το 700 π.Χ. Όπως έχει γενικά παρατηρηθεί, παρά την πρόδηλη εξάρτηση των δύο εξαμέτρων από την επική παράδοση,⁸ το κείμενο παρουσιάζει αρκετές και ενδιαφέρουσες αποκλίσεις,⁹ μερικές από τις οποίες υποδηλώνουν την επενέργεια καινούργιων παραγόντων στη διαδικασία της σύνθεσης, όπως θα φανεί, ελπίζω, και στο σχολιασμό που ακολουθεί.

ΕΥΠΟΤΟΝ. Από άποψη μορφολογική, το επίθετο βρίσκεται μέσα στην επική παράδοση. Σύνθετα επίθετα με α' συνθετικό το εὖ- (ηὖ-) είναι συχνά στα ομηρικά κείμενα και μάλιστα όχι σπάνια με β' συνθετικό ένα ρηματικό επίθετο· έχουν, κατά κανόνα, παθητική σημασία.¹⁰ Ειδικά το εὖποτος, όπως και το αντίθετό-του δύσποτος, συναντιέται για πρώτη φορά στον Αισχύλο, πάντα με παθητική σημασία.¹¹ Ενεργητικά επίθετα με δεύτερο συνθετικό το πίνω

8. Για τον Schadewaldt (416) η επιγραφή του σκύφου αποτελεί την πιο εύγλωττη μαρτυρία για τη διάδοση της επικής ποίησης σε όλο τον ελληνικό κόσμο ήδη μέσα στον 8. αιώνα, αν και τα σημεία επαφής ανάμεσα στο κείμενο του σκύφου και τα ομηρικά έπη ίσως προϋποθέτουν απλά μια κοινή παράδοση· με αυτό το πνεύμα μιλώντας ο J. Notopoulos, «Homer, Hesiod and the Achaean heritage of oral poetry», *Hesperia* 29 (1960), 196, υποθέτει τη λειτουργία μιας καθαρά «λογοτυπικής» αφηγηματικής παράδοσης ακόμη και σε περιοχές γλωσσικά ξένες προς τη γραμματευτική γλώσσα του έπους. Την ακραία θέση πάνω στο θέμα εκπροσωπεί το άρθρο των Rüter - Matthiessen (253κ.), όπου υποστηρίζεται η άμεση εξάρτηση της επιγραφής από ένα συγκεκριμένο χωρίο της *Ιλιάδας*· βλ. και G. Pfohl, «Die ältesten Inschriften der Griechen», *QUCC* 7 (1969), 20κ.

9. Για τον Page, ό.π., 96, το ενδιαφέρον των δύο εξαμετρικών στίχων βρίσκεται όχι τόσο στην ομοιότητά-τους όσο στις διαφορές-τους από τους ομηρικούς εξαμέτρους.

10. Από τα 20 περίπου (τα 7 κοινά και στα δύο έπη) μόνο το εὔρηστος (Σ 471) και το κύριο Εὔρητος έχουν ενεργητική διάθεση.

11. εὖποτον γάλα (*Πέρσ.* 611), ῥέος (*Προμ.* 676, 812)· δύσποτον πῶμα (*Ευμ.* 266). Ας σημειωθεί ότι σε όλες τις περιπτώσεις, όπως άλλωστε και στην επιγραφή-μας, το επίθετο είναι ουδέτερο.

έχουμε, αν και πολύ σπάνια, τουλάχιστον από τον 5. αιώνα.¹² Τα παθητικά προσδιορίζουν ένα υγρό που πίνεται, τα ενεργητικά ένα υποκείμενο, άνθρωπο ή ζώο, που πίνει. Το ενδιαφέρον με το εϋποτον της επιγραφής είναι ότι εμφανίζει το επίθετο σε μια ιδιότυπη, ενδιαμέση, λειτουργία, που αποδίδει τη σχετική ιδιότητα στο σκεύος από όπου πίνει κάποιος. Το ίδιο φαινόμενο σε σύνθετα με το -ποτος διαπιστώνεται είτε σε πολύ μεταγενέστερα κείμενα είτε σε κάπως πρωιμότερες επιγραφές με λαϊκότερη διατύπωση.¹³ Είναι, πάντως, αξιοσημείωτο ότι ειδικά το εϋποτος σ' αυτή τη χρήση το συναντούμε μόλις σε ένα παράθεμα του Αθήναιου από τον Ερατοσθένη. Εξάλλου, δεν είμαι βέβαιος αν η ετυμολογική και φωνητική συνήχηση του συνδυασμού εϋποτον ποτήριον αποτελεί ποιητική αδυναμία· σίγουρα είναι η αιτία του συνδυασμού.

ΠΟΤΕΡΙΟΝ. Εδώ διαπιστώνεται η πιο χαρακτηριστική, κατά τη γνώμη μου, απόκλιση από την ομηρική παράδοση, επειδή η λέξη όχι μόνο έχει αντικαταστήσει τα δύο ευνοούμενα επικά σκεύη, το δέπας και το κύπελλον, αλλά χρησιμοποιείται και σε μορφή ανοίκεια για την επική εκφραστική, δηλαδή το υποκοριστικό, και μάλιστα με παραγωγική κατάληξη που μαρτυρείται πολύ μεταγενέστερα.¹⁴ Αυτή η επιλογή έχει κάποια σημασία, αν σκεφτούμε ότι τη λέξη ποτήριον την πρωτοσυναντούμε σε μια ποίηση που κινείται στο χώρο της καθημερινής εμπειρίας: στον Αλκαίο (376 V) και στη Σαπφώ (44, 10 V). Από την ίδια εποχή, και σε ανάλογα συμφραζόμενα, προέρχεται και ένα δείγμα του Σημωνίδη (26 W), το οποίο παραθέτει ο Αθήναιος (460 b) με το εξής ενδιαφέρον σχόλιο: ποτήρια δὲ πρῶτον οἶδα ὀνομάσαντα τὸν Ἀμόρ-

12. Α.χ. ἄποτος (ἀνήρ: Σοφ. Αἰ. 324· ὄνος: Πρόδ. 4, 192)· νεόποτος (λουόμενος: Ιπποκρ. Περὶ διαίτης ὁξέων 65)· ὀλιγόποτος (ὀρεῖθιον γένος: Αριστοτ. Περὶ ζώων ἱστορίας 593b 29).

13. Το αρχαιότερο παράδειγμα προσφέρεται πάλι από μία επιγραφή (5. αἰ.), η οποία και γενικότερα θυμίζει τη δική-μας:

ἡδύποτος κύλιξ εἰμὶ φίλη πίνοντι τὸν οἶνον.

Βλ. σχετικά: E. von Stern, «Graffiti», *Philologus* 72 (1913), 547. Ας σημειωθεί ότι και σ' αυτό το κείμενο, αν στο ξ της λέξης κύλιξ δινόταν μονοσυμφωνική αξία, θα είχαμε έναν πλήρη εξάμετρο.

Ἄλλα παραδείγματα: ἄποτος (ποτήριον: Φιλόστρ. Απολλ. Τίαν. IV 20)· εϋποτος (ἐκπομα: Ερατοσθ. μέσω του Αθήν. 842b)· περίποτος (ερμηνευμα του Αθήν. 783b για τον ὄρο ἀμφικύπελλον δέπας).

Σε μια κάπως μεταγενέστερη επιγραφή (3. αἰ. π.Χ.) από τη Μίλητο συναντούμε το επίθετο παλίμποτος πάλι για σκεύος· βλ. σχετικά: C. Michel, *Recueil d'inscriptions grecques*, Βρυξέλες 1900, 39, 37, 40.

14. Ο Schwyzer (*Gr. Gr.* I 470), παραβλέποντας προφανώς τα χωρία του Αλκαίου και της Σαπφώς, εντοπίζει την εμφάνισή-της στον 6. αἰ., συγκεκριμένα στον Επίχαρμο.

γιον ποιητὴν Σημωνίδην.¹⁵ Πρέπει, εἰκότως, να σημειωθεί ὅτι ἡ λ. ποτήρ, ἀπὸ τὴν ὁποία παράγεται τὸ υποκοριστικόν, ἀπαντᾷ σε κείμενα μόνο δύο φορές: στο σατυρικό Κύκλωπα (151) καὶ στὴν πιο "σατυρική" σκηνή τῆς Ἀλκίνοῦ (756) τοῦ Εὐριπίδου. Μποροῦμε, επομένως, συμπερασματικά να πούμε ὅτι ἡ λέξη, τόσο στὴν ἀπλή ὅσο καὶ στὴν παράγωγη μορφή-της, εμφανίζεται σε συμφραζόμενα ποὺ προϋποθέτουν ἢ δημιουργοῦν ἕνα τόνο οικειότητας.

ΤΟΔΕ (τοῦδε). Θα ἐπιμείνω κάπως στὸ σχολιασμό αὐτῆς τῆς λέξης, ἐπειδὴ ἔχει ολότελα ἀγνοηθεῖ ἀπὸ τοὺς μελετητές, μολονότι ἀποτελεῖ, ὡς θα προσπαθῶ να δείξω, κλειδί γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς ἐπιγραφῆς. Ἀπὸ τὴ χρήση τῆς ἀντωνυμίας στὸ ἔπος σημειώνω τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικά:

α) Οἱ διάφοροι τύποι εμφανίζονται αποκλειστικά καὶ μόνο σε λόγους προσώπων (αὐτὸ σημαίνει οὐσιαστικά σε «διαλόγους», ἀφοῦ σε κάθε περίπτωση ἐκφράζεται ἢ ὁπωσδήποτε υποδηλώνεται κάποιος συνομιλητὴς ἢ ἀκροατὴς) καὶ ποτέ σε καθαρὰ ἀφηγηματικά μέρη. Επομένως, ἡ λέξη προϋποθέτει, πέρα ἀπὸ τὸ «δεικνύμενο», τὴν παρουσία δύο προσώπων: τοῦ πομπῶ καὶ τοῦ δέκτη τῆς δειξῆς.

β) Ἡ συνηθέστερη χρήση καλύπτει περιπτώσεις ὅπου ὁ «ομιλητὴς», χρησιμοποιώντας τὴν ἀντωνυμία, ὡς υποκατάστατο ἢ προσδιοριστικό, δείχνει κάτι παρόν—πρόσωπο, αντικείμενο, κατάσταση κλπ.—, ποὺ νοεῖται σε ἴση ἀπόσταση καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ ἀπὸ τὸν «ἀκροατὴ»/«συνομιλητὴ». Ἡ παρουσία τοῦ «δεικνύμενου» μπορεῖ να εἶναι πραγματική ἢ μεταφορική· μπορεῖ λ.χ. να «δείχνεται» κάτι ποὺ εἶναι χρονικά παρόν μέσα στα συμφραζόμενα ενός (δια)λόγου ἢ στὴ σκέψη ενός ομιλητῆ.¹⁶

γ) Κάποτε τὸ «δεικνύμενο» σχετίζεται ἀμεσότερα με τὸν «ομιλητὴ», ἀρα με τὸ α' πρόσωπο, χωρὶς ὅμως ποῦθενά να τὸ υποκαθιστά.¹⁷

15. Ἐννοεῖται ὅτι μιὰ ἀντίστοιχη μαρτυρία ἀπὸ τὴν Ἀλκυονίδα (απ. 2 Kinkel) δὲν ἔχει κανένα βάρος, ὅσο εἶναι ἀδύνατο να τοποθετηθεῖ τὸ ἔπος σε κάποιο χρονολογικὸ πλαίσιο· πβ. A. Dihle, «Die Inschrift vom Nestor-Becher aus Ischia», *Hermes* 97 (1959), 258κ.

16. Λ.χ. στὸ Η 358: οἶσθα καὶ ἄλλον μῦθον ἀμείνονα τοῦδε νοῆσαι, ὁ Πάρις ἀναφέρεται στα λόγια ποὺ εἶπε λίγο πιο πάνω ὁ Ἀντήνορας, ἐνὸς στὸ Δ 168: τῆσδ' ἀπάτης κοτέων, ὁ Ἀγαμέμνωνας, καθὼς βοηθεῖ τὸν πληγωμένο Μενέλαο, ἀντιμετωπίζει οὐσιαστικά τὸ ἀμεσότερο ἀποτέλεσμα τῆς «ἐπιπορείας» τοῦ Πάνδαρου.

17. Στὸ Ν 485: εἰ γὰρ ὁμηλικὴ γε γενοίμεθα τῷδ' ἐπὶ θυμῷ, τὸ δεικτικό θα μπορούσε εὐκόλως να ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὸ πρωτοπρόσωπο κτητικό: ἐμῷ θυμῷ· στὸ α 76: ἀλλ' ἄγεθ' ὑμεῖς οἶδε περιφραζόμεθα πάντες, τὸ δεικτικό ταυτίζεται βέβαια προσδιοριστικά με τὴν ἀντωνυμία, ἀλλὰ δὲν τὴν υποκαθιστά. Τὸ μόνο χωρίο ὅπου θα μπορούσαμε να μιλήσουμε γιὰ ἀντικατάσταση ἀντωνυμίας κ' προσώπου ἀπὸ δεικτικό (β 191: πρῆξαι δ' ἔμπης οὔ τι δινησεται εἵνεκα τῶνδε) εἶναι ἀγνωστο στὴν καλύτερη παράδοσή του κειμένου, καθὼς καὶ στοὺς ἀρχαίους σχολιαστὰς (λ.χ. στὸν Εὐστάθιο), γι' αὐτὸ καὶ οὐβελίζεται σε πολλές ἀπὸ τὶς νεότερες ἐκδόσεις.

δ) Κάποτε το «δεικνύμενο» σχετίζεται αμεσότερα με το «συνομιλητή», άρα με το β' πρόσωπο, χωρίς όμως πευθενά να το υποκαθιστά.¹⁸

ε) Με την αντωνυμία προεξαγγέλλεται επεξηγηματική φράση.

στ) Τέλος, σε μία περίπτωση, η αντωνυμία χρησιμοποιείται, για να αντιδιαστείλει ένα μέλος από ένα άλλο, που υποδηλώνεται με την αντωνυμία σὺτος.¹⁹

Εφαρμόζοντας τα παραπάνω δεδομένα στη διερεύνηση της επιγραφής, πρέπει να συμπεράνουμε ότι το κείμενο, τουλάχιστο στους δύο εξαμέτρους, αναπαράγει στοιχεία ενός (δια)λόγου: προϋποθέτει έναν «ομιλητή», που απευθύνεται σε έναν «ακροατή», για να του σχολιάσει ένα «παρόν» αντικείμενο. Για τη σχέση των «συνομιλητών» και μεταξύ-τους και με το ίδιο το αντικείμενο θα μιλήσω πιο κάτω.

ΠΙΕΣΙ (πίησι). Ήδη από το έπος το ρήμα λειτουργεί μεταβατικά και αμετάβατα. Όταν η σύνταξη συμπληρώνεται με το είδος του ποτού, εκτός από την αιτιατική, που είναι η φυσική πτώση, στα ομηρικά κείμενα χρησιμοποιείται και γενική του όλου. Όταν δηλώνεται το σκεύος από όπου πίνει κάποιος, μια εμπρόθετη (ἀπό, ἐκ) ή πτωτική επιρρηματική έκφραση (κατά κανόνα, δοτική) είναι απαραίτητη. Όταν χρειάζεται να δηλωθεί η ποσότητα του ποτού, το όνομα του σκεύους εμφανίζεται σε αιτιατική (συνήθως προσδιορισμένη από μια ποσοτική λέξη) και το ποτό, άμεσα ή έμμεσα εξαρτημένο, σε γενική. Σύνταξη του πίνω με απλή γενική ή αιτιατική του σκεύους είναι άγνωστη και όχι μόνο στο έπος. Επομένως, η συμπλήρωση ΠΙΕΣΙ ΠΟΤΕΡΙΟ, που έχει γίνει δεκτή από το σύνολο σχεδόν των μελετητών, είναι ουσιαστικά ατεκμηρίωτη, όσο και αν βρίσκεται μέσα στις εκφραστικές δυνατότητες της ελληνικής γλώσσας (η γενική σε λειτουργία αφαιρετικής).²⁰ Εφόσον τώρα πια θεωρείται βέβαιη η ανάγνωση ΗΟΣ Δ' ΑΝ²¹ στην αρχή του στ. 2, η μόνη

18. Α.χ. στο Ν 120κ.: ὦ πέποιες, τάχα δὴ τι κακὸν ποιήσετε μεῖζον/τῆδε μεθημωσύνη το δεικτικό αντικαθίσταται φυσικά από τη δευτεροπρόσωπη κτητική αντωνυμία.

19. Και στο Θ 109κ.: τούτω μὲν θεράποντε κομείτων, τώδε δε νῶϊ/Τρωσὶν ἐφ' ἵπποδάμοις ἰθύρομεν, ο Διομήδης χρησιμοποιεί την αντωνυμία ὅδε, για να αντιδιαστείλει τα δικά του άλογα από τα άλογα του Νέστορα, προς τον οποία απευθύνεται.

20. Το πλησιέστερο παράδειγμα προς αυτή τη σύνταξη δίνεται με τη χρήση του ἔνθεν στο τ 62: καὶ δέπας, ἔνθεν ἄρ' ἄνδρες ὑπερμενέοντες ἔπινον, και αποτελεί τη μοναδική τεκμηρίωση για την αποδοχή της γενικής ποτερίο (πβ. Hansen, ό.π., 33). Πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι το ἔνθεν γενικά αντικαθιστά εμπρόθετο μάλλον παρά απλή γενική. Σε ένα χωρίο από τα «Θεογινόμενα» (στ. 902: ἄλλης δὴ κρήνης πίομαι ἢ ποταμοῖο) η ομοιότητα είναι μόνο επιφανειακή, δεδομένου ότι, όπως δείχνουν τα άμεσα συμφραζόμενα, οι γενικές πρέπει να εξαρτηθούν από το εννοούμενο ὕδωρ, φυσικό αντικείμενο του πίομαι.

21. Ίχνη του Ν, που είχε αρχικά παραλειφθεί από το χράκτη της επιγραφής και προστεθεί εν των υστέρων λίγο κάτω από την κανονική σειρά, βρέθηκαν και αποκαταστά-

πραγματικά τεκμηριωμένη συμπλήρωση παραμένει η δοτική: ΤΟ[Ι]ΔΕ... ΠΟΤΕΡΙ[ΟΙ].²² Η δυνατότητα αυτή παρουσιάζει το πλεονέκτημα ότι καλύπτει με ένα μεγάλο και ένα μικρό γράμμα το κενό μετά το ΡΙ, που είναι αρκετά μεγάλο για ένα απλό Ο και κάπως μικρό για δυο μεγάλα γράμματα, αλλά χωλαίνει από την άποψη ότι καταλογίζει στον, καλλιγράφο αλλά απρόσχετο, επιγραφέα δύο παραλείψεις γραμμάτων σε δύο αλληπάλληλες συλλαβές, αφού, εκτός από το Ι, που πρέπει να προσγραφεί μετά το ΤΟ, θα συνυπολογιστεί, φυσικά, και το Ν του ΑΝ, που είχε αρχικά παραλειφθεί και προστέθηκε εκ των υστέρων, καθώς και η όμοια περίπτωση με το Σ του ΗΟΣ· αν σ' αυτές τις αταξίες προστεθούν και δύο διορθώσεις του στ. 1 (μετατόπιση της έναρξης της επιγραφής και διόρθωση του αρχικού Ο του ΠΟΤΕΡΙΟΝ σε Ε), το άθροισμα των παραλείψεων γίνεται κάπως ανησυχητικό βέβαια αλλά ταυτόχρονα ενισχυτικό για τη δυνατότητα της δοτικής.²³ Πάντως, αν δεχτούμε την απλή γενική, αποδίδουμε στο κείμενο έναν αρχαϊσμό. Φυσικά, δεν είναι δυνατό να γίνει λόγος για συμπλήρωση του ρήματος με αιτιατική του σκεύους.²⁴

ΚΑΛΛΙΣΤΕΦΑΝΟ. Στη χρήση του επιθέτου διαπιστώνεται, σε σχέση με την επική παράδοση, διπλή μετατόπιση: α) το ίδιο το επίθετο λείπει ουσιαστικά από το έπος, αφού μαρτυρείται μόνο στον Ύμνο της Δήμητρας (251, 295)· β) το επίθετο χαρακτηρίζει την Αφροδίτη, η οποία στο έπος συνοδεύεται, εκτός από άλλα, μόνο από τα ανάλογα ευστέφανος και φιλοστέφανος.²⁵

ΑΦΡΟΔΙΤΕΣ. Ο στ. 3, μολονότι δε θέτει προβλήματα συμπλήρωσης,

θηκαν, σύμφωνα με την έγκυρη διαβεβαίωση της M. Guarducci, *Epigrafia greca* I, Ρώμη 1967, 226 σημ. 1. και «Epigrafi greche antiche», *RAI* 25 (1970), 52 σημ. 4.

22. Τη συμπλήρωση αυτή πρότεινε ο M. Marcovich, «On the earliest Greek verse inscriptions», *PP* 24 (1969), 223.

23. Αυτό, βέβαια, θα σήμαινε ότι δε θα ίσχυε ως αντεπιχείρημα ο ισχυρισμός (βλ. Hansen, ό.π., 33 σημ. 20) ότι οι πρώτες παραλείψεις του προσγεγραμμένου Ι εμφανίζονται μόλις στον 5. αί. π.Χ.

24. Αυτή είναι η περίεργη πρόταση του Page, ό.π., 97, η οποία μάλιστα συνεπάγεται και ταύτιση του τούδε=έμοῦ, που είναι αδύνατη, τουλάχιστο με τα δεδομένα της επικής γλώσσας, όπως υποστήριξα πιο πάνω. Και πάλι τα χωρία που θα μπορούσαν να προσαχθούν ως παράλληλα παρουσιάζουν επιφανειακές ομοιότητες (λ.χ. Δ 345κ.: κῆρα ἔδμεναι ἥδ' ἐκὺπελλα/ οἴνου πινόμεναι μελιιδέος· Θ 232: πίνοντες κρητῆρας ἐπιστεφείας οἴνοιο), επειδή σ' αυτές τις περιπτώσεις το σκεῦος λειτουργεί περίπου ανάλογα με τις ποσοτικές εκφράσεις σε αιτιατική, γι' αυτό άλλωστε και συμπληρώνονται πάντα με τη γενική οἴνου σε άμμεση ή έμμεση εξάρτηση.

25. Θ 267, 288· Ύμν. Αφρ. 6. Το επίθετο προσδιορίζει συχνά τη Δήμητρα στον ομώνυμο ύμνο.

παρουσιάζει μια μικρή δυσκολία, που είτε έχει περάσει ολότελα απαρατήρητη είτε έχει αντιμετωπιστεί επιπόλαια. Η έκφραση *ἡμερος αἶρεϊ*, με το ρ. και σε άλλους τύπους,²⁶ αποτελεί επική formula· είναι, πάντως, αξιοσημείωτο, ότι στην επιγραφή επιχειρούνται δύο αλλαγές: α) το ρ. γίνεται τρισύλλαβο, ενώ στα «ομηρικά» παράλληλα είναι πάντα δισύλλαβο· β) η formula, μετρικά διευρυμένη, καταλαμβάνει την αρχή και όχι το τέλος του στίχου, όπως σε όλα τα «ομηρικά» παραδείγματα. Για την εξάρτηση γενικής από το *ἡμερος* υπάρχουν αρκετά παράλληλα στο έπος: γόου,²⁷ κλαυθμοῦ καὶ στοναχῆς,²⁸ σίτου,²⁹ μολπῆς καὶ ὀρχηθμοῦ.³⁰ Επειδή, για λόγους νοηματικούς, αποκλείεται για την επιγραφή η επανάληψη αυτής της σύνταξης, με γενική αντικειμενική τη λ. 'Αφροδίτης (είναι αδύνατο αντικείμενο του ἡμερου να είναι η θεά Αφροδίτη³¹), η μόνη λύση προς αυτή την κατεύθυνση βρίσκεται στη μετωνυμική χρήση του ονόματος της θεάς: Αφροδίτη=έρως,³² όπως: Δήμητρα=ψωμί, 'Αρης=πόλεμος κλπ. Υπάρχουν όμως και πάλι κάποιες επιφυλάξεις, επειδή: α) το επίθετο καλλιστέφανος, που δεν αποκλείεται να συντηρεί ίχνη πραγματικών εντυπώσεων από κάποιο σημαντικό λατρευτικό άγαλμα, προσδίδει στη θεά μια ιδιότητα πάρα πολύ συγκεκριμένη, ώστε να είναι δυνατό το ὀνομά-της να υποκατασταθεί από μια αφαίρεση· β) αντίθετα από ό τι στην περίπτωση του ψωμιού (Δήμητρας) ή του πολέμου ('Αρη), ο έρωτας δεν αποτελεί ακριβώς το στόχο αλλά το είδος του ἡμερου: όποιος πιεί από το σκύφο θα καταληφθεί από ερωτικό πάθος. Και μολονότι κάποτε τα όρια ανάμεσα στα δύο μπορεί να συγχέονται,³³ εδώ η γενική Αφροδίτης φαίνεται να δηλώνει την προέλευση ή την πηγή του ἡμερου. 'Αλλωστε η Αφροδίτη είναι η θεά που γεμίζει με ερωτικό πάθος ανθρώπους και θεούς. Το ζητούμενο νόημα δίνεται, από την ενεργητική πλευρά, σε χωρία όπως: Κύπριδος, ἥτε θεοῖσιν ἐπὶ γλυκὺν ἡμερον ὥρσε ('Υμν. Αφρ. 2).³⁴

26. αἶρεϊ: Γ 446, Α 89, Ξ 328 ('Υμν. Απόλλ. 461)· ἥρει(ν): γ 500 ('Υμν. Ερμ. 422)· εἰλεν: 'Υμν. Αφρ. 57.

27. Ψ 14, 108, 153· Ω 507· δ 113, 183· π 215· τ 249· ψ 231.

28. χ 500 κ.

29. Α 89.

30. ψ 144 κ.

31. Είναι πράγματι περίεργο ότι αυτό το νόημα δίνουν στην έκφραση οι: Raubitchek, ό.π., 10, και A. Heubeck, «Zur neuere Homerforschung V», *Gymnasium* 71 (1964), 65.

32. Η χρήση αυτή, συχνή σε μεταγενέστερα κείμενα, μπορεί ίσως να εντοπιστεί ήδη στην Οδύσσεια (χ 444 κ.): ἐκλελάθωντ' 'Αφροδίτης, /την ἄρ' ὑπὸ μνηστῆρσιν ἔχον μίσγαντό τε λάθρη.

33. Τέτοια είναι λ.χ. η περίπτωση ενός χωρίου της Αντιγόνης (795κ.)· βλ. σχετικά στο Υπόμνημα του G. Müller (Χαϊδελέβεργη 1967), ad loc. (σ. 178).

34. Ηβ. και: Γ 139· Ξ 198 κ.· 'Υμν. Αφρ. 45, 53, 73, 143.

Η γλωσσική αυτή διερεύνηση, που χρησιμοποίησε αναγκαστικά ως μόνο σημείο αναφοράς το έπος, μπορεί να κλείσει με τα εξής συμπεράσματα: Στη σχέση-του με την επική γλώσσα το κείμενο της επιγραφής: α) εμφανίζει μια δραστική απόκλιση, που προσδίδει στο λόγο έναν τόνο οικειότητας· β) αναπλάθει ελεύθερα, παραλλάζοντας ή απλώς μετατοπίζοντας, ορισμένα λίγο-πολύ τυπικά στοιχεία του έπους³⁵ γ) υιοθετεί εκφραστικούς τρόπους που συνιστούν κώδικα άμεσης επαφής «ποιητή»-«ακροατή».

Η συμπλήρωση του κενού στο στ. 1 με το εἰμί ανακινεί, κοντά στα άλλα, και ένα πρόβλημα μετάβασης από ένα νοηματικό σκέλος σε ένα δεύτερο. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το κείμενο της επιγραφής ανταποκρίνεται σε δύο ολότελα διαφορετικές ανάγκες, που επιμερίζονται αντίστοιχα ανάμεσα στο πεζό και τους δύο εξάμετρους.³⁶ Είναι βέβαια αυτονόητο ότι τα δύο μέρη διατυπώνονται με διαφορετικούς εκφραστικούς τρόπους, δημιουργημένους κάτω από διαφορετικούς νόμους. Ωστόσο, διακρίνεται μια σαφής προσπάθεια να συνδεθούν αυτά τα δύο μέρη με τη βοήθεια του δέ (στ. 2). Αν όμως, με βάση τη συμπλήρωση του εἰμί, ταυτίσουμε το ποτήρι των στ. 1 και 2 και, επομένως, αποδώσουμε στο δέ απλή μεταβατική λειτουργία, πρέπει να σημειώσουμε, κατά τη μετάβαση από το πρώτο στο δεύτερο νοηματικό σκέλος, δύο ενοχλητικά στοιχεία: α) την απότομη αλλαγή από το α' στο γ' πρόσωπο· β) την επανάληψη της λέξης ποτήριον. Πριν περιγράψω τη διαδικασία της μετάβασης, θυμίζω ότι για τις ανάγκες που καλύπτονται από τα δύο μέρη της επιγραφής (α: κτητορική δήλωση· β: αποτέλεσμα υποθετικής σχέσης των προσώπων με το αντικείμενο) η διατύπωση ήταν a priori δοσμένη.

Η δήλωση κτητορικής ταυτότητας με «φερέφωνο» το ίδιο το αντικείμενο-κτήμα αποτελεί, ήδη από την αρχαϊκή εποχή, κοινό τόπο.³⁷ Στην πλειο-

35. Ο T. B. L. Webster, *From Mycenae to Homer*, Λονδίνο 1958, 210, μίλησε για κάπως πιο «προχωρημένη» γλώσσα, και οι Rüter - Matthiessen, *ό.π.*, 247, για «νεότερη φυσιογνωμία».

36. Η θέση αυτή βρίσκει την αιχμή-της διατύπωση στο άρθρο του Raubitschek, *ό.π.*, 9, ο οποίος κάνει λόγο για «δύο επιγραφές, που σχετίζονται με το ίδιο αντικείμενο», και σε ένα συμπληρωματικό σχόλιο της M. Guarducci, «Nuove osservazioni sull' epigrafe della coppa di Nestore», *RAI* 16 (1961), 6κ., η οποία μάλιστα υποθέτει τη συνεργασία δύο συνθετών, μολονότι, όπως η ίδια βεβαιώνει, από άποψη καθαρά «γραφολογική», δε διακρίνει καμιά διαφορά ανάμεσα στο α' και το β' μέρος της επιγραφής.

37. Νά μερικά παραδείγματα μόνο από το βιβλίο της L. H. Jeffery, *The local scripts of Archaic Greece*, Οξφόρδη 1961: 238, πίν. 48, 11 (Κύμη αρχ. 5. αι.), 347, πίν. 67, 2 (Ρόδος πιθανότατα 8. αι.), 348, πίν. 67, 2 (Ρόδος περ. 650), 349, πίν. 67, 8 (Κάμειρος περ. 625), 349, πίν. 68, 17 (Ρόδος 6. αι.), 349 (Κάμειρος 5. αι.), 368, πίν. 72, 63 (Σινώπη τέλος 6. αι.), 341 (Σμύρνη 7. αι.) κλπ. Στο ίδιο βιβλίο, που δεν αποτελεί εξαντλητική αλλά

νότητα των παραδειγμάτων δεν μπορούμε να μιλήσουμε για «προσωποποίηση», αφού η δήλωση είναι πολύ απλή και δεν προϋποθέτει τίποτε περισσότερο από την απόδοση δυνατότητας «λόγου» στο ενεπίγραφο αντικείμενο. Δυσκολίες προκύπτουν μόνο αν χρειαστεί η προσωποποίηση να εξειδικευτεί ακριβέστερα κυρίως με πρόσληψη συγκεκριμένων χαρακτηριστικών ή ιδιοτήτων. Πολύ απλά: ένα σκεύος μπορεί πολύ εύκολα να «πει» «είμαι το ωραίο ποτήρι του Νέστορα», σπάνια όμως «όποιος πει από μένα». Έτσι, η προσφυγή σε τριτοπρόσωπη formula φαίνεται, από μια άποψη, αναπόφευκτη, και επειδή εξασφαλίζει έτοιμο υλικό και επειδή ανακόπτει τη συνέχιση της προσωποποίησης στο σημείο ακριβώς όπου θα άρχιζαν οι δυσκολίες. Η νοηματική μετάβαση όμως, ενώ υπογραμμίζεται με την ταυτόχρονη αλλαγή μορφής (άμετρο-έμμετρο), κολάζεται, κατά κάποιον τρόπο, εκτός από την προσθήκη του δέ, που συνδέει στενότερα τα δύο μέρη: α) με τη χρήση του τοῦδε, το οποίο, αν και τυπικά τριτοπρόσωπο, μπορεί, όπως είδαμε, να σχετίζεται άμεσα με το α' πρόσωπο, αργότερα μάλιστα και να το υποκαθιστά· β) με την επανάληψη της λέξης ποτήριον, μολονότι η πραγματική-της προέλευση θα έπρεπε να αναζητηθεί ανάμεσα στα τυπικά στοιχεία της συνολικής διατύπωσης του διστίχου. Σε μια ελεύθερη απόδοση θα είχε κανείς τον πειρασμό να μεταφράσει: «είμαι το καλόπιστο ποτήρι του Νέστορα· κι όποιος πει από ένα τέτοιο ποτήρι...». Πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι κατά τη μετάβαση από το πρώτο στο δεύτερο μέρος ο «λόγος» αλλάζει φορέα, αφού ο υποθετικός «ομιλητής» δεν είναι πια το κτήμα αλλά ο κτήτορας.

Ανάλογες συντακτικές μετατοπίσεις συναντούμε σε πλήθος άλλες αρχαϊκές επιγραφές.³⁸ Υπαγορεύονται, κατά κανόνα, από την ανάγκη να συνδυαστούν νοηματικά δύο μέρη από διαφορετικές περιοχές· κάποτε δεν επιχειρείται

μόνο δειγματοληπτική παρουσίαση του σχετικού υλικού, υπάρχει ένα πλήθος παραδείγματα «κτητορικών» επιγραφών με την ευρύτερη σημασία του όρου πάνω σε διάφορα αντικείμενα αναθηματικού ή επιτύμβιου χαρακτήρα.

38. Παραθέτω ενδεικτικά τέσσερα παραδείγματα από τη συλλογή του Friedländer:

αρ. 32. Νηπία έοῦσ' έθανον καί οὐ λά[β]ον άνθος έτ' ήβας
 άλλ' Ικόμαν πρόσθεν πολυδάκρυον ές 'Αχέροντα.
 Μνάμα δέ τεΐδε πατήρ 'Υπεράνορος παΐς Κλεόδαμος
 στάσέ με Θεσσαλία καί μάτηρ θυγατρί Κορώνα.

αρ. 35. Μάντικλός μ' άνέθεικε Γεκαβόλοι άργυροτόξοι
 τᾶς δειάτας, τὸ δέ Φοῖβε δίδοι χαρίΓετταν άμοι[άν].

αρ. 80. Σήμα Φρασικλείας· κούρη κεκλήσομαι αΐει
 άντί γάμου παρά θεῶν τοῦτο λαχοῦσ' ένομα.
 'Αριστίων Πάρι[ος μ' έπ]ό[η]σε.

καν η συνάρθρωση των δύο μερών, που αφήνονται να λειτουργούν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Εξάλλου, ούτε στην επιγραφή των Πιθηκουσσών μπορούμε να μιλήσουμε για συνάρθρωση· «συγκόλληση» θα ήταν ο σωστότερος όρος.

Και τα δύο νοηματικά σκέλη, πάντως, υποκινούν ένα προβληματισμό πάνω στον κύριο στόχο του κειμένου: την επικοινωνία. Με αυτό δεν εννοώ απλά τη μετάδοση μιας πληροφορίας, που αποτελεί, σε τελευταία ανάλυση, την αφετηρία κάθε επιγραφής, αλλά, κυρίως, την επιδίωξη μιας σχέσης ανάμεσα σε πρόσωπα και αντικείμενο, με την υποβολή μιας διάθεσης και ενός τόνου. Γι' αυτό αξίζει να διερευνηθεί κάπως ειδικότερα η λειτουργία διάφορων παραγόντων στη δημιουργία της σχέσης αυτής. Σε οποιαδήποτε επιγραφή οι παράγοντες αυτοί (όχι πάντα όλοι παρόντες) είναι βασικά τέσσερις: α) το ενεπίγραφο αντικείμενο, συχνά φερέφωνο ενός μηνύματος· β) ο φυσικός ή πρωτογενής κτήτορας, συχνά πομπός ενός μηνύματος· γ) ο δευτερογενής κτήτορας, προς τον οποίο μεταβιβάζεται το αντικείμενο μέσω του μηνύματος· δ) ο φανταστικός (και άπειρα πολλαπλασιαζόμενος) δέκτης του μηνύματος.

Οποιαδήποτε και να είναι η μορφή του μηνύματος, προϋποθέτει την ύπαρξη του παράγοντα, β, ο οποίος, ακριβώς επειδή είναι φυσικά απών, υποκαθιστά τον προφορικό με τον ενεπίγραφο λόγο, και τη φυσική παρουσία του παράγοντα δ, ο οποίος βρίσκεται μπροστά στο αντικείμενο (παράγοντα α: μόνιμα παρόντα) και δέχεται το μήνυμά-του. Το ενδιαφέρον στη λειτουργία του αντικειμένου, ως φορέα του μηνύματος, έγκειται ακριβώς στο ότι «μεσολαβεί» για τη δημιουργία μιας σχέσης ανάμεσα σε ένα απόν και ένα παρόν πρόσωπο. Στην απλούστερη μορφή μιας κτητορικής επιγραφής, που είναι η χρήση μιας γενικής κύριου ονόματος, ο ρόλος του αντικειμένου δεν είναι ακόμα σαφής: γίνεται σαφής, όταν η κτήση δηλωθεί με τη μεσολάβηση ενός ρηματικού τύπου, οπότε εκφράζεται και το πρόσωπο. Στην περίπτωση πρωτοπρόσωπης έκφρασης το αντικείμενο προσωποποιείται στο βαθμό που μεταδίνει το μήνυμα σε ευθύ λόγο, επικυρώνοντας, κατά κάποιον τρόπο, τη φυσική απουσία του κτήτορα,³⁹ και πραγματικού πομπού του μηνύματος, αφού τον υποκαθιστά. Σ' αυτή τη φάση η σχέση δημιουργείται κυρίως ανάμεσα στο αντικείμενο και το δέκτη του μηνύματος, ενώ, εξάλλου, η υποκατάσταση του κτήτο-

αρ. 110.

Ἄρτεμι, σὺ τὸδε ἄγαλμα Τελεστοδίκη ἀνέθηκε,

Ἀσφαλίου μήτηρ, Θερσελέω θυγάτηρ.

Τοῦ Παρίου ποίημα Κριτονίδεω εὐχομ[αι εἶναι].

Σημειώνω: α) στο αρ. 35 η αλλαγή προσώπου υπαγορεύει μιὰ δεύτερη μνεία του θεού· β) στο αρ. 80 η δεύτερη αλλαγή συμβαίνει ανάμεσα στο ποιητικό και το πεζό κείμενο.

39. Θα συμφωνούσα, πάντως, με τη βασική θέση του Raubitchek, ό.π., 11, ότι υπερ-

ρα από το κτήμα στο ρόλο του «ομιλητή» φαίνεται τόσο φυσική, ώστε αναρωτιέμαι μήπως αυτό ήταν το επόμενο στάδιο στην εξέλιξη της κτητορικής δήλωσης μετά την απλή γενική. Βρίσκω δηλαδή, από άποψη ψυχολογικής διαδικασίας, και αφελή και αρκετά πρωτόγονη την υποδήλωση μιας σχέσης ανάμεσα σε δύο παρόντα μέλη, όπως και την «προσωποποίηση» του φορέα—η λέξη στην κυριολεκτική—της χρήση—του μηνύματος.

Αντίθετα, στην τριτοπρόσωπη έκφραση η σχέση αυτή παρουσιάζεται κάπως πιο περίπλοκη: το μήνυμα δεν «εκφωνείται» από το αντικείμενο—το οποίο μάλιστα τοποθετείται σε απόσταση «δείξης» ανάμεσα στους δύο «διαλεγόμενους», όπως υποδηλώνει η χρήση της τυπικής σ' αυτές τις περιπτώσεις αντωνυμίας—αλλά αποτελεί ένα είδος γραπτής αποκρυστάλλωσης του προφορικού λόγου του κτήτορα-ομιλητή, ο οποίος θεωρείται νοερά παρών, κυρίως χάρη στη χρήση της παραπάνω αντωνυμίας, που προϋποθέτει την παρουσία δύο διαλεγόμενων προσώπων. Με τη διαφορετική διατύπωσή—τους τα δύο νοηματικά μέρη του κειμένου εξασφαλίζουν, από σύμπτωση μάλλον παρά από πρόθεση, και τους δύο όρους επικοινωνίας.

Πρέπει ακόμη να προσθέσω ότι η σχέση «διαλόγου» ανάμεσα στο αντικείμενο και τον «ακροατή», η οποία υποβάλλεται στην αρχή της επιγραφής, στους δύο εξαμετρικούς στίχους μετατρέπεται και σε σχέση χρήσης, παρά την υποθετική—της διατύπωση. Η έκφραση «όποιος πει από αυτό το ποτήρι» δημιουργεί μια πιθανή προοπτική. Ένα ακριβές παράλληλο έχουμε στη σύγχρονη με το σκύφο των Πιθηκουσσών έμμετρη επιγραφή της γνωστής οινοχόης του Διπύλου:

HOΣ NYN OPXEΣTON ΠANTON ATAAOTATA ΠAIZEI
TOTO Δ' EKΛHMHN.⁴⁰

Εδώ μάλιστα η σχέση με το αντικείμενο, μολονότι διατυπώνεται υποθετικά, είναι πραγματική, αφού το σκεύος προοριζόταν για έπαθλο ορχηστικού αγώνα. Κάτι αντίστοιχο, ως προς τη χρήση, θα μπορούσε να υποτεθεί και για το σκύφο των Πιθηκουσσών, όπου το κείμενο φαίνεται να προβλέπει πιθανή διεύρυνση της...κυκλοφορίας—του. Είναι δελεαστική η υπόθεση ότι εδώ λανθάνει

βάλλει κάπως ο M. Burzachechi, «Oggetti parlanti nelle epigrafi greche», *Epigraphica*, 24 (1963), 3-54, υποστηρίζοντας ότι τα ενεπίγραφα αντικείμενα αντιμετωπίζονταν σαν ζωντανά όντα που εκφράζονταν, και, επομένως, μια απλή επιτύμβια στήλη δε διαθέτε λιγότερη «ευγλωττία» από μια περίτεχνη σφίγγα.

40. Υιοθετώ την ευφύεστατη ανάγνωση του Marcovich, ό.π., 218. Το είδος του δεικτικού (κάποιος τύπος του οὗτος είχε διαβαστεί από όλους όσοι είχαν ασχοληθεί με την επιγραφή) στην αρχή του β' στίχου αποτελεί, νομίζω, ένδειξη ότι η αντωνυμία υποκαθιστά τον αποδέκτη μάλλον παρά το ίδιο το αντικείμενο, οπότε θα περιμέναμε κάποιον τύπο της ὅδε.

ένα έθιμο φιλικού συμποσίου με το ποτήρι να περνά από στόμα σε στόμα. Φανταζόμαστε τον κτήτορα-οικοδεσπότη να έχει συνθέσει, αλλά όχι ακόμη χαράξει, το χαριτωμένο-του δίστιχο και να το απαγγέλλει προσφέροντας το ποτήρι-του στον επόμενο συμπότη.⁴¹

Αυτή η υποθετική σχέση αντικειμένου και «ακροατή» σε άλλες περιπτώσεις νοείται στην ευρύτερη δυνατή σημασία: κάποτε, ας πούμε, δεν είναι τίποτα περισσότερο από την πρόληψη ή την αποτροπή της διάθεσης ενός τρίτου απέναντι στο ενεπίγραφο αντικείμενο. Ενδεικτικές είναι οι επιγραφές που διατυπώνουν μια ευχή ή, συνηθέστερα, μια κατάρα για όποιον λ.χ. αμφισβητήσει την ποιότητα ή την κτητορική ταυτότητα του αντικειμένου. Παραθέτω ένα χαρακτηριστικό δείγμα, που το βρίσκω χρήσιμο και για άλλους λόγους:⁴²

ΤΑΤΑΙΗΣ ΕΙΜΙ ΛΗΚΥΘΟΣ· ΗΟΣ Δ' ΑΝ ΜΕ ΚΑΕΨΕΙ
ΘΥΦΛΟΣ ΕΣΤΑΙ

Δύο στοιχεία σ' αυτό το κείμενο παραπέμπουν στην επιγραφή των Πιθηκουσών: α) Η συντακτική δομή: μετά την κτητορική δήλωση, ακολουθεί, και μάλιστα με μεταβατική χρήση του δέ, μια αναφορική-υποθετική πρόταση (ένα πιθανό υποκείμενο) και μια απόδοση σε μέλλοντα: το ίδιο σχήμα του β' σκέλους επαναλαμβάνεται, εκτός από την οιορχή του Διπύλου, και σε άλλα, πρώιμα και μεταγενέστερα, παραδείγματα.⁴³ β) Η σιωπτική διάθεση: ακόμη και

41. Ωστόσο, δε θα έπρεπε να γενικευτεί η, οπωσδήποτε δελεαστική, άποψη, που υποστήριξε αρχικά ο Friedländer, ό.π., 65-69, και ανανέωσε ο Raubitchek, ό.π., 9κ., ότι δηλ. γενικά τα πρώτα έμμετρα κείμενα, επιτύμβια και αναθηματικά, προϋποθέτουν μια προφορική διατύπωση, που σχετιζόταν άμεσα με τη διαδικασία της ταφής ή της ανάθεσης. Πάνω σ' αυτό θα μπορούσαν να προβληθούν ορισμένες αντιρρήσεις: α) στα κείμενα αυτά χρησιμοποιούνται γενικά ρηματικοί χρόνοι του παρελθόντος, (έστησεν, ανέθηκεν κ.τ.ό.), που ίσα-ίσα μοιάζουν να διαφοροποιούν τη φανταστική στιγμή της ανάγνωσης της επιγραφής από την πραγματική στιγμή της ταφής ή της ανάθεσης· β) η σχετικά πρώιμη εμφάνιση «ομιλούντων» αντικειμένων μονιμοποιεί την εντύπωση μιας υποκατάστασης του «ομιλητή» και όχι μιας αναμετάδοσης του μηνύματος μέσω ενός άλλου: του αντικειμένου· γ) η συνοπτικότητα στην έκφραση έχει περισσότερη σχέση με τη χωρητικότητα της επιφάνειας που επρόκειτο να καλυφθεί παρά με τη ρητορική διάθεση που χαρακτηρίζει ανάλογες στιγμές, όπως μια ταφή ή μια αφιέρωση. Βλ. σχετικά την ωραία παρατήρηση του M. Labarbe στη συζήτηση που ακολούθησε μετά την ανακοίνωση του Raubitchek, *Entretiens* 14 (1967), 274.

42. Η επιγραφή είναι πάνω σε έναν αρύβαλλο από την Κύμη, ο οποίος χρονολογείται γύρω στα 675 (ενδιαφέρουσα και η τοπική και η χρονική σχέση με το σκύφο που συζητούμε): IGA 524, IIβ, και: Friedländer 177c· Jeffery 238, πίν. 47, 3.

43. Νά μερικές παραπομπές, όλες σε δίστιχα, από τη συλλογή του Friedländer: 39, 43, 61A, 64, 67, 69, 69A, 70, 82, 128, 133. Η δεύτερη πρόταση αναφέρεται συνήθως σε πρόσωπο, υποκείμενο ή αντικείμενο της α' πρότασης, και, κατά κανόνα, έχει δεύτερη θέση

αν θέλαμε στην απειλή της Ταταίας (δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πίσω από το κείμενο κρύβεται ένα παιδικό μυαλό) να αναγνωρίσουμε την προοπτική κάποιας μαγικής επενέργειας, άλλες περιπτώσεις μας εμποδίζουν. Αυτό, πάντως, ισχύει για τον επιγραφέα του σκύφου, ο οποίος, τουλάχιστον από τη θεματική της επιγραφής-του, δε μοιάζει να είναι νήπιος. Το περίεργο είναι ότι η ερωτοληψία δεν παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα του κρασιού⁴⁴ και εδώ έχουμε άλλη μια ενδιαφέρουσα απόκλιση από ένα κοινό τόπο.

Πριν προχωρήσω σε ορισμένες άλλες παρατηρήσεις, πρέπει τουλάχιστον να θίξω ένα δυσεπίλητο πρόβλημα, που θέτει η πρωτοπρόσωπη κτητορική δήλωση με το συνδετικό ρήμα και ένα κύριο όνομα από τον κόσμο του έπους. Οι δυνατότητες είναι δύο: α) η δήλωση είναι πραγματική και, επομένως, αποδίδει το σκεύος σε υπαρκτό πρόσωπο που ονομαζόταν Νέστορας· β) η δήλωση είναι πλασματική και, επομένως, αποδίδει το σκεύος στον ομώνυμο ομηρικό ήρωα. Για καμιά από τις δύο εκδοχές δεν μπορεί να εξασφαλιστεί απόλυτη βεβαιότητα.

Η πρώτη περίπτωση,⁴⁵ που είναι, κατά τη γνώμη-μου, η φυσικότερη, προσκρόπτεi στο γνωστό *taboo* των ηρωικών ονομάτων. Μολονότι έχει πια βεβαιωθεί, μετά την ανάγνωση των μυκηναϊκών πινακίδων της γραμμικής Β, ότι αρκετά από τα ονόματα ηρώων του έπους ανήκαν σε υπαρκτά, κάθε άλλο παρά ηρωικά, πρόσωπα από τους χώρους των παλατιών,⁴⁶ είναι εντούτοις διαπιστωμένο ότι, για πολλούς αιώνες, τα ονόματα αυτά σπανιότατα δίνονταν

στην περίοδο, επειδή το πρόσωπο είναι συγκεκριμένο και έχει προηγηθεί. Όταν είναι αόριστο (όπως λ.χ. στα 83, 84), τότε η αναφορική πρόταση προτάσσεται.

44. Το θέμα αυτό είναι γνωστό από το έπος (φ 293κ.), την ελεγειακή ποίηση (Θεογν. 541) και, φυσικά, το ελληνιστικό επίγραμμα (Π.Α. VII 725, XI 1, 12).

45. Την υποστήριξαν κυρίως οι: R. Carpenter, στη βιβλιοκρισία του για το βιβλίο της Jeffery (AJPh. 84, 1963, 85), και H. Metzger, «Sur la date du graffite de la coupe de Nestor», *REA* 67 (1965), 302, όπου γίνεται συγκεκριμένα λόγος για «όνομα του ιδιοκτήτη».

46. Όπως γράφει χαρακτηριστικά ο H. Mühlestein, *Olympia in Pylos. Deutungsversuche in Linear B*, Βασιλεία 1954, 11: «από τις ηρωικές μορφές του έπους τουλάχιστον τα ονόματα δεν επινοήθηκαν από τους αοιδούς». Ο R. Hampe, «Die Homerische Welt im Lichte der neuesten Ausgrabungen», *Gymnasium* 63 (1956), 38, μιλώντας σχετικά με το θέμα-μας, θυμίζει ότι «κατά εκπληκτικό τρόπο τα 'ηρωικά' ονόματα των πινακίδων ανήκουν σε ανθρώπους ταπεινής προέλευσης: βοσκούς, χαλκουργούς και δούλους». Σχετικά με το *taboo* των ηρωικών ονομάτων βλ. V. Ehrenberg: «Griechische Urkunden des zweiten Jahrtausends v. Chr.», *HZ* 180 (1955), 1κ. «τα ηρωικά ονόματα έγιναν ιερά και 'ακατάλληλα' για θνητούς φορείς, ακριβώς όπως και τα ονόματα των θεών». Κατά τον L. Banti, «Myth in preclassical art», *AJA* 58 (1954), 310, αυτή η διαδικασία της ιεροποίησης είχε συντελεστεί προς το τέλος της μυκηναϊκής εποχής.

σε κοινούς θνητούς. Υπάρχουν βέβαια κάποιες εξαιρέσεις,⁴⁷ αλλά δεν είναι γνωστό αν πυκνώνουν ή μειώνονται όσο προχωρούμε προς τα πίσω χρονολογικά. Θυμίζω ότι η επιγραφή του σκύφου προέρχεται από την περίοδο της σύνθεσης της *Ιλιάδας*.

Πολύ λιγότερο πιθανή μου φαίνεται η δεύτερη εκδοχή.⁴⁸ Αν εξαιρέσω τις ποικίλες πλασματικές ταυτίσεις ή αποδόσεις που συναντούμε πολύ συχνά στο μεταγενέστερο λογοτεχνικό επίγραμμα, αδυνατώ να βρω ένα αντίστοιχο παράδειγμα πεζής ή έμμετρης επιγραφής, που να περιέχει μια τόσο κραυγαλέα «απάτη»,⁴⁹ όπως αυτή που πρέπει να δεχτούμε υποθέτοντας ότι το σκεύος αποδίδεται στο γνωστό Μαθουσάλα του ομηρικού έπους. Ξέρουμε βέβαια από την *Ιλιάδα* (Λ 632-637)—που δεν αποκλείεται και εδώ να διατηρεί ίχνης μιας ευρύτερης ή και παλιότερης παράδοσης—⁵⁰ ότι ο Νέστορας ήταν εφοδιασμένος στον πόλεμο με ένα κύπελλο τόσο ειδικό και αξιομνημόνευτο όσο πε-

47. Η πληρέστερη συναγωγή των εξαιρέσεων υπάρχει στο άρθρο του Hansen, ό.π., 33κκ. Βλ. επίσης Dihle, ό.π., 259. Οι εντυπωσιακότερες περιπτώσεις είναι ένας Έκτορας, βασιλιάς της Χίου, γύρω στα 800, και ένας Αγαμέμνωνας, βασιλιάς της αιολικής Κύμης(!), οπωσδήποτε πριν από το 700. Πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι σε καμιά από τις δύο περιπτώσεις δεν πρόκειται για «απλό θνητό».

48. Το πρόβλημα, φυσικά, υπάρχει μόνο εφόσον δεχόμαστε συμπλήρωση του κενού με πρωτοπρόσωπο ρήμα. Η άποψη αυτή, που υποστήριξε, ανάμεσχα σε άλλους, και ο T. B. L. Webster, «Notes on the writing of early Greek poetry», *Glotta* 38 (1960), 253κ., και *From Mycenae to Homer*, 170, αναπτύσσεται διεξοδικά και με όλες τις συνέπειές-της, ιδιαίτερα ως προς τη σχέση της επιγραφής με το έπος, στο άρθρο των Rüter - Matthiessen, 246κ.

49. Η περίπτωση δεν μπορεί με κανένα τρόπο να ταυτιστεί με εκείνη που μνημονεύει ο Αθήναιος (11, 466 e) σχετικά με ένα ασημένιο ποτήρι στην Καπύη της Καμπανίας, κατασκευασμένο «κατά τα ομηρικά πρότυπα» και εφοδιασμένο με μια χρυσογράμμη επιγραφή, που βεβαίωνε ότι το σκεύος ανήκε στον Νέστορα! Σε άλλο σημείο (10, 433 b-c) ο Αθήναιος σχολιάζει τις οινοποτικές ικανότητες του ομηρικού γέρου. Δε χωρεί αμφιβολία ότι αυτές οι, κατά κάποιον τρόπο, «τουριστικές» απάτες ανήκουν σε άλλες εποχές και άλλους χώρους. Διαφορετικές επίσης, όπως επισημαίνεται σωστά και στο άρθρο των Rüter - Matthiessen, 246 σημ. 33, είναι και δύο άλλες περιπτώσεις πλασματικών ταυτίσεων, που μνημονεύονται σε αρχαία κείμενα. Πρέπει να σημειωθεί ότι το χωρίο του Πausανία (IX 31, 3), όπου γίνεται λόγος για έναν τρίποδα που είχε πάρει ο Ησίοδος ως βραβείο σε ένα μουσικό διαγωνισμό, πουθενά δεν αναφέρει επιγραφή, ενώ στα παραδείγματα του Ηρόδοτου (V 59) με τα «καδμήια γράμματα» που ισχυρίζεται ότι διάβασε πάνω σε τρίποδες στο ιερό του Ισμήνεια Απόλλωνος στη Θήβα, η παραχάραξη πρέπει να υπηρετούσε επισημότερους στόχους, μολονότι η απάτη μπορούσε εύκολα να εντοπιστεί, αν γινόταν τότε γνωστό ότι το είδος της γραφής και τα γεγονότα που υποτίθεται ότι μνημόνευε βρίσκονταν σε πρωτότερη σχέση. Βλ. σχετικό σχόλιο στην έκδοση W. W. How-J. Wells, *A commentary on Herodotus*, Οξφόρδη 1968, τ. II, 27.

50. Βλ. σχετικά Rüter-Matthiessen, ό.π., 251κ

ρίπου και η ασπίδα του Αχιλλέα. Η γλωσσική και μορφολογική ανάλυση του κειμένου δείχνει το συνθέτη απόλυτα εξοικειωμένο με τα εκφραστικά μέσα της επικής ποίησης· γιατί λοιπόν να του αμφισβητηθεί η δυνατότητα μιας «φιλολογικής» παραχάραξης; Αρκεί, διακινδυνεύοντας κανείς μια τέτοια εικασία, να μην υποτιμήσει ούτε τη μοναδικότητα ούτε, κυρίως, την πρωιμότητα της εκδήλωσης που προϋποθέτει.

Οποιαδήποτε, πάντως, από τις δύο εκδοχές και αν ακολουθήσουμε, είμαστε, νομίζω, υποχρεωμένοι να αναγνωρίσουμε στον κτήτορα-επιγραφέα του σκύφου,⁵¹ εκτός από τις στιχουργικές-του επιδόσεις, και μια αξιοπρόσεχτη αίσθηση χιούμορ, που αποκαλύπτεται σε αλληπάλληλα επίπεδα. Η ανάγνωση του κειμένου, όπως την προτείνω πιο κάτω, προϋποθέτει: α) απόδοση του σκεύους σε πραγματικό πρόσωπο, που ονομαζόταν Νέστωρ· β) εξοικείωση του συνθέτη με μια μορφή επικής παράδοσης που ήξερε το περίφημο ποτήρι του Νέστορα—ίσως ειδικότερα γνώση του συγκεκριμένου χωρίου της *Ιλιάδας*.

Φυσικά, οι συνειρμοί αρχίζουν με τη συνωνυμία. Από και και πέρα η «φιλολογική» αναφορά αναπτύσσεται σε μια σειρά κωμικών αντιδιαστολών. α) Η αρχή της κτητορικής δήλωσης, με τη μνεία του ονόματος, προδηλώνει έναν παραλληλισμό, που ολοκληρώνεται με τις δύο λέξεις *εὐποτον ποτέριον*: και αυτός ο Νέστορας, όπως και ο μυθικός, έχει ένα αξιομνημόνευτο ποτήρι. β) Η πρώτη αντιδιαστολή έρχεται φυσική: ο ταπεινός σκύφος υποκαθιστά το περικαλλές δέπας του ομηρικού γέροντα με τις τέσσερις λαβές, τα ζευγάρια των περιστεριών που τις πλαisiώναν και τους δύο πυθμένες, που κέντριζαν τη φιλολογική περιέργεια των ανθρώπων πολύ νωρίτερα από την εποχή του Αθήναιου (πβ. 487f-489c). γ) Η αντιδιαστολή εντείνεται, όταν στη μοναδικότητα της μορφής αντιπαραβάλλεται η μοναδικότητα της «μαγικής» λειτουργίας. Η διαφορά λανθάνει ήδη στα επίθετα που χαρακτηρίζουν τα δύο σκεύη: *περικαλλές - εὐποτον*: το ποτήρι του μυθικού Νέστορα, ακριβώς εξαιτίας της κατασκευής-του, είχε περιοριστεί στην αποκλειστική χρήση του κτήτορά-του, αφού μόνο ο ίδιος μπορούσε να το μετακινήσει *ἄμογητί*. Το ποτήρι του νεότερου Νέστορα, αντίθετα, παραδίνεται σε κοινή χρήση, ακριβώς εξαιτίας της

51. Το συμπέρασμα για το συνδυασμό των δύο ιδιοτήτων συνάγεται κυρίως από το περίεργο πλέγμα καταβολών που χαρακτηρίζει την όλη περίπτωση (βλ. σχετικά Schade-waldt, *ό.π.*, 413· Hampe, *ό.π.*, 36). Είναι βέβαιο ότι η προέλευση του αγγείου (ροδική) δε συμπίπτει με το αλφάβητο (παραλλαγή χαλκιδικού) και ότι το κείμενο χαραχτηκε στις Πιθηκούσες, όπου το σκεύος χρησιμοποιήθηκε. Έχει, εξάλλου, υπογραμμιστεί η ποιότητα της επιγραφής (Rüter-Matthiessen, *ό.π.*, 236) και ιδιαίτερα η διάταξή-της πάνω στην επιφάνεια του σκύφου (Jeffery, *ό.π.*, 236).

λειτουργίας-του. δ) Εδῶ εντοπίζεται ἓνα ἶχνος κωμικῆς αυταρέσκειας του κτήτορα:⁵² ο σκύφος ἀνέχει σε ἓνα νέο ἄνθρωπο και, γι' αὐτό ακριβῶς, ἡ χρήση-του προκαλεῖ παρενέργειες που θα ξεπερνούσαν και τὴ δεκτικότητα και τις ικανότητες του υπέργηρου ἥρωα. ε) Ὅλες αὐτές οι συνειρμικὲς αντιδιαστολές δεν πρέπει να επισκιάσουν ἓνα πραγματικό προσδόκητον,⁵³ που υποβάλλεται ἀπὸ τὴν αντιστροφή τῆς λειτουργίας ενός τυπικοῦ στοιχείου τῆς επιγραφῆς. Εἶδαμε πιο πάνω ὅτι ἡ μνεία των «μαγικῶν» επιπτώσεων τῆς χρήσης του ποτηριοῦ πρέπει κανονικά να ἔχει πρόθεση αποτρεπτική· ἡ αντιστροφή συνίσταται στο ὅτι, ἐνῶ τὸ εἶδος τῆς διατύπωσης αναπαράγει πιστὰ τὴ μορφή μιας αποτρεπτικῆς προειδοποίησης, τὸ εἶδος τῆς επενέργειας, που ἐπιτελεῖται, εἶναι τέτοιο, ὥστε ἡ αποτροπὴ μετατρέπεται σε προτροπή.

Εδῶ ὅμως, για να μειώσω κάπως τὴν ενδεχόμενη εντύπωση ὅτι ἔχω ἀσυναίσθητα παρασυρθεῖ σε σχολιασμό ἀπαράδεχτο για περίοδο και εἶδος τόσο προγενέστερα ἀπὸ τὸ ἐλληνιστικό ἐπίγραμμα, θέλω να υπογραμμίσω ὅτι, κατὰ τὴ γνώμη-μου, σ' αὐτές ακριβῶς τις δυνατότητες προεκτάσεων βρίσκεται ἡ ιδιαίτερη σημασία αὐτοῦ του ευρήματος. Ἡ οπτική γωνία καθορίζεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο, τὸ οποίο, ἐπειδὴ υπερακοντίζει κατὰ πολὺ τὰ ὅρια τῆς ἀπλῆς πληροφόρησης—επομένως, υπερκαλύπτει τις προθέσεις μιας ἀπλῆς ἐπιγραφῆς— για να εκφράσει, με ἀξιοπρόσεκτο ποιητικό ζήλο και πρόδηλη σκωπτική διάθεση, μια κίνηση ἐπικοινωνίας, ἀναπόφευκτα εἰσάγει στον προβληματισμό-μας στοιχεία ἀπὸ τὸ χώρο του ἐπιγράμματος. Ἀν ἡ ἀνάγνωση που πρότεινα πιο πάνω δεν εἶναι ἐντελῶς αυθαίρετη, βρίσκω ὅτι ὅλα τὰ στοιχεία που συνιστοῦν τὸ «πληροφοριακό» υλικὸ του κειμένου αποτελοῦν ἀφετηρίες συνειρμών και ἀντιδιαστολῶν. Ὁ ομιλητής, ἀπλούστατα, ἀπευθύνεται στο θυμικὸ του ἀκροατή-του· πρόθεσή-του δεν εἶναι να πληροφορήσει ἀλλὰ νὰ τέρψει. Αὐτὸ ὅμως υποδηλώνει ἤδη μια πρώτη κίνηση χειραφέτησης του κειμένου ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο, ἡ οποία προδιαγράφει σπερματικά τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ «μνημειακὸ» στο «λογοτεχνικὸ» ἐπίγραμμα.

Τόσο ἀπὸ τὴ θεματολογικὴ ὅσο και ἀπὸ τὴ μορφολογικὴ ἐξέταση τῆς ἐπιγραφῆς, κυρίως του καθαρὰ ποιητικοῦ μέρους, προκύπτουν κάποια συμπεράσματα, που ὄχι μόνο φωτίζουν τις συνθήκες τῆς γένεσης του ἐπιγράμματος ἀλλὰ προσημαίνουν και τὰ στάδια τῆς ἐξέλιξής-του. Ἀνακεφαλαιώνω ὅσα

52. Σίγουρα τὸ γεγονός ὅτι ὁ ομηρικός Νέστορας ἔχει νέκ παιδιὰ, στὴν ηλικία του Τηλέμαχου, δεν ἀρκεί για να τον χαρακτηρίσει ἐρωτικό πρόσωπο, ὅπως υπονοεῖται στο ἀρθρον των Rüter-Matthiessen, σ. 254 σημ. 49.

53. Τὸ στοιχεῖο αὐτό, με διαφορετικὲς ὅμως προεκτάσεις, ἐπισημαίνεται στο ἀρθρον των Rüter-Matthiessen, 254κ.

στοιχεία διαπιστώνονται και σε μια επιφανειακή ανάγνωση έστω και μιας μικρής ομάδας ελληνιστικών επιγραμμάτων.

1. Το κείμενο υποβάλλει τη φυσιογνωμία ενός χώρου και μιας ατμόσφαιρας, όπου η ανθρώπινη επικοινωνία κάποτε συμπυκνώνεται σε συνοπτικές ποιητικές δοκιμές, για να αποκρυσταλλωθεί η διάθεση της στιγμής. Οι περιστάσεις δεν είναι μόνο (όπως συνηθίσαμε να πιστεύουμε, βασισμένοι στο κύριο υλικό-μας) η ταφή ενός νεκρού ή η προσφορά ενός αναθήματος· με το «ποτήρι του Νέστορα» βρισκόμαστε μέσα ή κοντά στο συμπόσιο, τον κατεξοχήν χώρο, και όχι μόνο σε μεταγενέστερες εποχές, σύνθεσης ενός επιγράμματος. Η αφορμή της ποιητικής δοκιμής, καθώς και η ύλη που προσφέρεται για την καταγραφή-της, είναι ένα αντικείμενο, αλλά ο λόγος κάθε άλλο παρά εξαντλείται στη δήλωση της κτήσης ή στην περιγραφή της λειτουργίας-του· προχωρεί πιο πέρα από αυτά, για να προκαλέσει ένα θυμικό κατάλοιπο, κλονίζοντας έτσι την απόλυτη εξάρτηση του κειμένου από το μνημείο.

2. Ειδικά το δακτυλικό δίστιχο περιέχει ένα πρώιμο προανάκρουσμα της θεματικής διεύρυνσης που συνέργησε στην τελική διαμόρφωση του είδους. Όπως είναι γνωστό, το επίγραμμα, κυρίως στα ελληνιστικά χρόνια, έχοντας δεχτεί και αφομοιώσει ποικίλα θεματικά και εκφραστικά στοιχεία, που είχαν αποκρυσταλλωθεί σε διάφορους ποιητικούς κλάδους ήδη από την αρχαϊκή εποχή, προχώρησε σε μια ποιητική «συναίρεση», που εμπλούτισε τα ενδιαφέροντα και ολοκλήρωσε την αυτονόμηση του είδους. Η δραστικότερη εμβολή στον κορμό του επιγράμματος προήλθε από δύο θεματικές περιοχές: το κρασί και τον έρωτα.

3. Το κείμενο προϋποθέτει την παράδοση ενός άλλου διαμορφωμένου ποιητικού είδους και μάλιστα περιέχει μια έμμεση αλλά σαφή αναφορά σε ένα από τα συγκεκριμένα προϊόντα-του.

4. Το κείμενο είναι γραμμένο με σαφέστατη σκωπτική διάθεση.

5. Από άποψη μορφής (δομής και διατύπωσης) η επιγραφή εμπεριέχει βασικά χαρακτηριστικά του επιγράμματος και στη μνημειακή και στη λογοτεχνική-του φάση. Επισημαίνω: α) χρήση δακτυλικού εξαμέτρου, βέβαιου προστάδιου του ελεγειακού διστίχου· β) εκφραστική συνοπτικότητα του κειμένου, το οποίο αποτελείται ουσιαστικά από μία μόνο πρόταση, αφού το αναφορικό μέρος έχει θέση υποκειμένου· γ) από άποψη τυπικής συντακτικής διάρθρωσης, συμβολή δύο νοηματικών μορίων, από τα οποία το πρώτο ορίζει μια προϋπόθεση, ενώ το δεύτερο προσθέτει ένα απροσδόκητο επακόλουθο· αυτό το δίπτυχο, κυρίως με τη λειτουργία της έκπληξης στο τέλος, αποτελεί την τυπικότερη ίσως σφραγίδα του διαμορφωμένου επιγράμματος· δ) χρήση ενός, ομολογουμένως αδέξιου, παρηχητικού τεχνάσματος με το συνδυασμό εὔποτον-ποτέριον.

Αυτό το εύρημα από τη νεκρόπολη των Πιθηκουσσών αποτελεί μαρτυρία μιας εκπληκτικής σύνθεσης: σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα, το ίδιο το σκεύος έχει προέλευση ροδιακή· το αλφάβητο της επιγραφής έχει καταταχτεί από τους ειδικούς στις χαλκιδικές παραλλαγές· το ίδιο το κείμενο προϋποθέτει την παράδοση του ιωνικού έπους. Μετά τη βασική υπόθεση ότι το προϊόν αυτής της σύνθεσης δεν μπορεί να προέρχεται από το λαϊκό στρώμα των αποίκων του μικρού νησιού, μπορούμε να συμπληρώσουμε την ανασύνθεση της εικόνας. Στη μικρή αλλά εύπορη αποικία της Ίσχιας⁵⁴ οι Ευβοείς της δεύτερης γενιάς μας παραδίνουν το πρώτο, για την ώρα, γραπτό δείγμα ποιητικής επικοινωνίας στην ελληνική γλώσσα. Από τη μητροπολιτική Ελλάδα, απ' όπου εισάγουν ακόμη τα χρηστικά πήλινα σκεύη-τους, διατηρούν, μαζί με τη μέθοδο παραγωγής κρασιού, και το θεσμό του συμποσίου—σε όσους βέβαια το επιτρέπουν η προέλευση και η συνακόλουθη ευημερία-τους—⁵⁵ όπου πίνουν και συζητούν σοβαρά ή ευτράπελα. Ο έρωτας δεν είναι από τα σπανιότερα θέματά-τους. Αυτός όμως, ιδίως, απαιτεί, πέρα από την ανάλογη διάθεση, και κάποιες ποιητικές διαφυγές. Το έπος προσφέρει ακόμη τα κύρια εκφραστικά μέσα. Τώρα όμως οι ποιητικές απόπειρες δε μένουν μόνο «ἔπεα πτερόεντα», αφού στον ελληνικό κόσμο άρχισε να χρησιμοποιείται με ραγδαία εξάπλωση το επείσακτο φοινικικό αλφάβητο. Τώρα ο άνθρωπος αφήνει το μύθο και μιλά στο συμπότη-του για το ποτήρι-του, το κρασί και τον έρωτα. Οι στίχοι εκείνου του ευαίσθητου Νέστορα, που πέθανε και θάφτηκε μαζί με τον πήλινο σκύφο-του στο μικρό νησί απέναντι από τη Νάπολη κάπου γύρω στα 730 π.Χ., δεν είναι μόνο ένα πρώτο δείγμα από ένα σχετικά νέο ποιητικό γένος, το κατεζοχόν ποιητικό γένος της «λυρικής» εποχής της Ελλάδας, αλλά και ένα προμήνυμα για ένα παρακλάδι, απ' όπου θα γεννηθεί ένα νέο ποιητικό είδος: το επίγραμμα.

Σπουδαστήριο Κλασικής Φιλολογίας
και Αρχαίας Ιστορίας

Ν. Χ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

54. Για τη χρονολόγηση της αποικίας (οπωσδήποτε πριν από τον αποικισμό της Κύμης το 750 π.Χ.), την προέλευση των αποίκων και τη διάλυσή-της βλ. T. J. Dunbabin, *The Western Greeks*, Οξφόρδη 1948, 6κ., όπου επιβεβαιώνονται οι περισσότερες από τις αρχαίες μαρτυρίες πάνω στο θέμα (συγκεκριμένα: Στράβωνας 243, 247, 448· Διονύσιος Αλικαρνασσεύς VII 3· Τίτος Λίβιος VIII 22).

55. Ίσως, όπως υποθέτει ο Dihle, ό.π., 259, και μόνο το όνομα Νέστωρ είναι δηλωτικό αριστοκρατικής καταγωγής του φορέα-του.